

צלמים - מעמדם של פסלים מסופקים

פתיחה

למרות שאנו עוסקים במסכת עבודה זרה כבר כמעט שנה, עד כה כמעט ולא עסקנו בהלכות עבודה זרה. בשיעור זה, ניגע מעט בנושא זה.

פרקים שלישי ורביעי במסכת ע"ז עוסקים בדין זיהוי וביטול עבודה זרה, ופרק שלישי פותח במחלוקת ר"מ וחכמים בדין צלמים אשר לא ידוע אם הם נעשו לנוי או לע"ז. בעולם העתיק שליטים רבים העמידו את פסליהם ברחבי ממלכתם. פסלים אלו לא שימשו בכל מקום לעבודה זרה, אלא הרבה פעמים היו בעלי משמעות פוליטית מדינית לשם הצגת כוח ועצמתו של השליט.

המשנה הראשונה בפרק השלישי עוסקת במעמדו הלכתי של פסל זה, ולמרבה הפלא, לשאלה זו ישנה נפק"מ גדולה למעשה גם בימנו. כך לדוגמה, אדם הנוסע לאוסטרליה ועוצר בדרך בשדה התופעה של תאילנד, יתקל באוסף גדול של פסלי בודהה. מהו מעמדם של פסלים אלו? האם אפשר להחשיבם כסמלי נוי או שמא מדובר בפסלי ע"ז? האם מותר להתפלל בסמוך להם?

צלמים

ר"מ וחכמים נחלקו במעמדם של הצלמים הנעבדים אחת לשנה:

"כל הצלמים אסורין, מפני שהן נעבדין פעם אחת בשנה, דברי רבי מאיר; וחכמים אומרים: אינו אסור אלא כל שיש בידו מקל או צפור או כדור; רבן שמעון בן גמליאל אומר: אף כל שיש בידו כל דבר" (מ:).

חכמים ורשב"ג דורשים כי על הפסל תהיה אינדיקציה מסוימת שהוא משמש לעבודה זרה, בכדי שיהיה ניתן לאוסרו. ברם לשיטת ר"מ גם ללא אינדיקציה חיצונית, אם ברור שהפסל נעבד אחת לשנה ניתן לאסרו. בהסבר מחלוקתם של ר"מ וחכמים מביאה הגמרא ג שיטות, אותן ניתן לאפיין לשתי קבוצות:

א. שיטת רב יצחק:

"א"ר יצחק בר יוסף א"ר יוחנן: במקומו של ר"מ היו עובדין אותה פעם אחת בשנה, ור"מ דחייש למיעוטא - גזר שאר מקומות אטו אותו מקום, ורבנן דלא חיישי למיעוטא - לא גזרו שאר מקומות אטו אותו מקום".

לדעת רב יצחק - עירו של ר"מ היתה עיר חריגה הבאה ללמד על הכלל. הויכוח בין ר"מ לחכמים הינו האם יש לחשוש למיעוט, ולגזור בכל הערים משום מקומו של ר"מ.

ב. שיטת רב יהודה ורב יוחנן:

"אמר רב יהודה אמר שמואל: באנדרטי של מלכים שנינו. אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן: ובעומדין על פתח מדינה שנינו".

לדעתם, אין המדובר בצלם רגיל, אלא באנדרטא או פסל המצוי בכניסה למדינה, שיש חשש סביר ביותר שמטרתו הינה לפולחן אלילי, ולכן ר"מ חושש יותר.

אנו נתמקד בשיטתו של רב יצחק התולה את מחלוקת ר"מ וחכמים, במחלוקת היסודית האם ר"מ חייש למיעוטא.

חייש למיעוטא

כפי שראינו, רב יצחק מבין שר"מ האוסר סובר כי מאחר ובמקומו של ר"מ נהגו לעבוד פסלים אלו יש לחשוש גם לפסלים בשאר מקומות ולאסור את כולם. אולם, על שיטה זו ישנה קושיה חזקה, והרי כלל בידנו שבמקום שיש רוב הולכים אחריו!

תשובה לשאלה זו עולה בדברי הגמרא ביבמות. הגמרא שם דנה במחלוקתם של ר"מ וחכמים, האם אומרים רוב נשים ילדות לתשעה חודשים, או שמא צריך לחשוש גם לנשים שיולדות לשמונה חודשים:

"לימא ר"מ היא, דחייש למיעוטא! אפילו תימא רבנן, כי אזלי רבנן בתר רובא - רובא דאיתיה קמן, כגון תשע חנויות וסנהדרין, אבל רובא דליתיה קמן - לא אזלי רבנן בתר רובא" (ק"ט).

הגמרא מציעה כי לדעת חכמים יש לחלק בין רובא דאיתיה קמן בו הולכים אחר הרוב, לרובא דליתיה קמן בו גם לדעתם חוששים למיעוט.

נסביר את ההבדל - רובא דאיתיה קמן, דומה לתיבה עם כדורים שלתוכה הוכנסו חמישה כדורים לבנים וכדור אחד שחור, ועתה אנו רוצים לנחש את צבעו של הכדור הראשון שנוציא. במקרים אלו חכמים אינם חוששים למיעוטא, ואומרים כי יש ללכת אחר הרוב שהרי ניתן לברר את המציאות.

לעומת זאת ברובא דליתיה קמן, מדובר על מקרה בו ישנה ידיעה על תופעה מסוימת, אולם לא בדקנו מה דינו של כל פרט מן האוכלוסייה. לדוגמה, במקרה שמובא בגמרא, אין אדם שיכול לבדוק את כל הנשים בעולם האם הן יולדות לתשעה חודשים או לא. מדובר בתופעה כללית שבעקבות חזרתה אנו מניחים שהיא חוק קבוע. ברוב מעין זה גם חכמים מודים לר"מ שיש לחשוש למיעוט.

ההבדל בין המקרים נובע מכך כי ברובא דליתיה קמן מדובר בכלל. כל מקרה החורג מהכלל, מערער את בטחונו בכלל, שהרי לפנינו נמצא כלל אחר אותו מייצג המיעוט. ברובא דאיתיה קמן לעומת זאת, שהוא רוב סטטיסטי, למיעוט אין מעמד של תופעה, וע"פ הכלל של אחרי רבים להטות אנו מניחים כי יש שקילות סטטיסטית גדולה יותר.

ואכן בכל הסוגיות בש"ס בהן מוזכר כי ר"מ חייש למיעוטא הדיון הוא ברובא דליתיה קמן רוב של תופעה (ראה תוס' יבמות ק"ט).

תשובה נוספת לשאלה זו ניתן למצוא בדברי הרמב"ן בסוגיה:

"ופריך רב יצחק בר יוסף דבמקומו של ר"מ ראה אותם עובדים והוא חושש לסתם כל העולם, ולדידיה המוצא צלמים בדרך חושש לאותן מקומות, וכן עיר שאין מנהג שלהם ידוע חושש לכל הצלמים שמא כמנהג

להלכה

בנוגע לפסלים של עכו"ם שאנו מסופקים לגבם אם נעשו לנו או לעבודה פסק הרמב"ם:

"צורות שעשאו עובדי כוכבים לנוי מותרין בהנאה וצורות שעשאו לעבודת כוכבים אסורין, כיצד כל הצורות הנמצאים בכפרים אסורים בהנאה מפני שחזקתן שלעבודת כוכבים הן עשויות, והנמצאות במדינה אם היו עומדין על פתח המדינה והיה ביד הצורה צורת מקל או צפור או כדור או סייף או עטרה וטבעת חזקתו שהוא לעבודת כוכבים ואסור בהנאה, ואם לאו הרי הוא בחזקת לנוי ומותר" (הל' ע"ז פ"ו, הלכה ז).

לדעת הרמב"ם לכל מקום ישנה חזקה משלו, בערים ישנה חזקה כי פסלים נעשים לנוי, ואילו בכפרים חזקתם שנעשו לע"ז. נשאלת השאלה מה מעמדו של פסל שאנו מסופקים האם הוא נעשה לנוי או אלילות, ואין הוא נמצא באזור העיר והכפר, לדוגמה פסל שנמצא באתר עתיקות ואנו לא יודעים לשחזר האם המקום היה כפר או עיר? על כך כתב הטור:

"כל הצלמים הנמצאים בכפרים אסורין כיון דספק אליל אסורה דסתמא לשם אלילים נעשו והנמצאים בכרכים מותרין דודאי לנוי נעשו וא"כ עומדין על פתח מדינה ובידם מקל או צפור או כדור או סייף שאותם נעשו לשם אלילים" (סי' קמ"א).

לדעת הטור ספק אליל אסור, מדוע? נראה כי ניתן להעלות שני כיוונים אפשריים:

א. פסק זה נובע מחומרא דע"ז - אנו חוששים בכל מקום של ספק.

ב. כוונת הטור אינה להכריע לאיסור כל ספק אליל, אלא לומר שקביעת מעמדו של אליל מסופק היא לפי ההקשר.

הט"ז הלך בכיוון השני:

"ונראה דאף על פי דספק עבודת כוכבים לחומרא, מכל מקום כל שיש סברא להיתר ולאיסור ראוי להקל. דהא ק"ל בכל דוכתי דלא מחזקינן איסורא מספק ואין מחמירין מספק אלא במקום דאתחזק איסורא כבר. ע"כ כיון שיש סברא דלנוי עשוי אנו מחזקינן להאי סברא לודאי, כיון שיש לה סיוע מכא לא מחזקינן איסורא. אבל בכפרים דאין דרך לעשותה לנוי א"כ האי סברא דלעבודת כוכבים נעשה הוא בשוה עם צד ההיתר דלשניהם יש ריעותא דלאיסור יש סתירה דאין מחזקינן איסור, ולהיתר יש סתירה דאין דרך לעשות לנוי הוה שניהם שוין ומספיקא אזלינן לחומרא בעובד כוכבים" (קמא ס"ק ב).

כלל גדול מביא הט"ז - אין אומרים 'ספק איסור לחומרא', אלא במקום שאתחזק איסורא. כאשר אנו מוצאים פסל באתר עתיקות אנו צריכים לדעת האם אתחזק איסורא שאותו פסל שייך לע"ז ולא לנוי. את הוכחה לכך ניתן לקבוע ע"פ זהות המקום, אם מדובר בעיר גדולה אזי ניתן להחזיק את הפסל כנוי אלא א"כ אנו מוצאים עליו כדור, מקל וכד' המעידים שנעשה בו שימוש לע"ז. הש"ך חולק על הט"ז ולשיטתו יש להחזיק לאיסור כל פסל, ובהעדר הוכחה כי הנ"ל נעשה לנוי אנו מחזיקים אותו לאיסור. מחלוקתם של האחרונים האם

מקומו הן עושין, הילכך כיון דרובא דעלמא אסיר ליה מדינא אפי' במקום שאין נעבדין גזר שאר מקומות אטו אותו מקום, ורבנן לא חיישי למיעוט ולא גזרי נמי כלל דלא גזרינן במילתא דלא שכיח לן משום מיעוטא, והיינו לישנא דגמ' דקאמר גזר ולא גזר".

לדעת הרמב"ן חכמים אינם חוששים למיעוטא משום שבסוגיתנו קיים משתנה נוסף, והוא שמדובר בתופעה ייחודית הקיימת במקומו של ר"מ בלבד. במלים אחרות, אם הדיון במשנה היה מתמקד בעירו של ר"מ, והיה רובא דליתא קמן של אנשים שאינם עובדים לצלמים ומיעוט שעובדים, גם חכמים היו מודים לר"מ. אולם, חכמים אינם מוכנים לעשות השלכה בין אוכלוסיות שונות, ולהניח שאם במקומו של ר"מ יש הנהגים לעבוד לצלם, בכל מקום נוהגים כן. הרמב"ן מדייק את הדברים מהלשון 'גזר' בו נעשה שימוש בסוגייתנו. כלומר מלבד החשש למיעוט, אנו גוזרים גזירה ומגיעים למסקנה כי התנהגות חריגה באוכלוסיה אחת היא סימן לחריגות באוכלוסיות אחרות.

מקרים חריגים

ישנם מספר מקרים בש"ס ובראשונים בהם אנו מוצאים כי ר"מ אינו חושש למיעוט, ומנגד ישנם מקרים אחרים בהם אנו מוצאים כי חכמים חוששים למיעוט.

כך, לגבי שיטת ר' מאיר נאמר כי:

א. ר"מ מודה לחכמים כי במקומות בהם לא ניתן לברר את המציאות לאשורה הולכים אחר הרוב ולא חוששים למיעוט. כך לדוגמה, בקורבן פסח ובקודשים לא ניתן לבדוק את 18 סימני הטרפה קודם השחיטה, ואעפ"כ אפשר לסמוך על התופעה הכללית שרוב הבהמות כשרות. במילים אחרות מידת הזהירות של ר"מ מצטמצמת כאשר הזהירות תביא בסופו של דבר לביטול הפעולה.

ב. שיטת התוספות בחולין יא. הינה כי ר"מ חושש למיעוטא מדרבנן. במילים אחרות גם לדעתו הנהגת הרוב היא שקובעת, ברם לדעתו הכרעת הרוב היא הכרעה מחמת ספק ולא מחמת ודאי. ולכן החמירו חכמים ודרשו לעלות את רמת ההכרעה והבירור. כל זאת דווקא ברובא דליתא קמן שם הברור אינו ודאי, אולם ברובא דאיתא קמן שם הכרעה היא משום הלכה של אחרי רבים להטות, קרי יש ללכת אחר רוב סטטיסטי ר"מ אינו חושש למיעוטא.

בראשונים, מובאים מספר מקומות בהם חכמים מודים לר"מ:

א. כאשר ניתן לסמוך את המיעוט לחזקה - כאשר קיימת חזקת איסור המגבה את המיעוט, אנו מצרפים מיעוט לחזקה ובכך פוגעים בכוחו של הרוב.

ב. מיעוט המצוי - כאשר התופעה החריגה חוזרת על עצמה מספר פעמים, הדבר נקרא מיעוט המצוי וגם חכמים חוששים למיעוט. במילים אחרות המיעוט מתנהג כחזקה, כך שמול הרוב עומד מיעוט מחוזק ולא ניתן לומר 'אחרי רבים להטות'.

סתם פסל חזקתו לאיסור, מזכירה במידה מסוימת את מחלוקת התנאים במשנה. ר"מ החושש למיעוטא סובר שמאחר ובמקומו יש העובדים לאותו צלם שאנו מסופקים אודותיו יש לחשוש בכל מקום כי פסל זה נעשה לע"ז. כלומר, לשיטתו יש להחמיר בכל אופן ולהניח מראש כי כל הפסלים הדומים לו הינם אסורים. חכמים ורשב"ג החולקים על ר"מ לא מוכנים להשליך מפסל אחד למשנהו ויש לבדוק כל מקרה לגופו.

אם נחזור לשאלה בה פתחנו בנוגע לנמל התעופה של תאילנד, ניתן לומר כי יש לפסלים אלו גדר של פסלים העומדים בכניסה לעיר. אם אנו לא מוצאים שום הוכחה כי הנ"ל נעבדים (קטורת או שאר סמנני פולחן), ניתן להניח כי הנ"ל נעשים לנוי המדינה ולצורך שיווק תיירותי ולא לשם עבודת אלילים.

* *

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון, תש"ע *

* עורך: אביעד ביגנשטוק *

* *

* בית המדרש הוירטואלי *

* מיסודו של *

* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *

* <http://www.etzion.org.il/vbm> האתר בעברית: *

* <http://www.vbm-torah.org> האתר באנגלית: *

* *

* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *

* דוא"ל: office@etzion.org.il *

* לביטול רישום לשיעור: <http://etzion.org.il/vbm/> *